

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра фінансово-економічної безпеки
та інтелектуальної власності

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

«Нелегальний ринок праці в Україні, методи його подолання»

Студента 1 курсу магістратури
групи ФЕБм - 12
Галузі знань 1801 – специфічні категорії
Спеціальності 8.18010014 “Управління фінансово-
економічною безпекою”
Дишкант О. М.

Керівник _____

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Тернопіль 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Поняття та сутність нелегального ринку праці.....	5
Розділ 2. Аналіз тіньового сегменту економіки України	13
Розділ 3. Шляхи подолання нелегальної зайнятості населення в Україні..	21
Висновки.....	27
Список використаних джерел.....	29

ВСТУП

Актуальність теми. Державна політика зайнятості зосереджена переважно на легальному секторі економіки, залишаючи поза увагою значну частину населення, діяльність якого тією чи іншою мірою не відповідає чинному законодавству. В той же час тінізація економічної діяльності призводить до «підриву» соціально-економічних основ існування держави. Відтак, оцінювання масштабів та наслідків тіньової зайнятості є, беззаперечно, актуальним.

Більша частина бізнесу знаходиться «у тіні» через корупцію фіскальних органів та надмірно високий рівень оподаткування заробітної плати, яка є вагомим тягарем для покупців робочої сили. Саме це змушує їх до сплати заробітних плат неофіційно і провокує тіньову зайнятість.

Не зважаючи на те, що проблеми тінізації ринку праці порушуються в багатьох роботах вітчизняних учених, все ж її спеціальному дослідженню присвячена досить незначна кількість наукових доробок. Зокрема, значний внесок у розвиток концепції тіньової зайнятості зробили А. Баланда, Е.Лібанова, А. Калина, А. Чернобай. Серед іноземних дослідників працювали у вищезазначеній галузі В. Шульга, Б. Контіні, Ю. Харазішвілі та ін. Проте, навіть значний з доробків вчених не виокремив певну у сучасній науці єдність щодо тлумачення, аналізу та напрямків протидії тіньовій зайнятості та нелегальному ринку праці.

Об'єктом дослідження виступає система трудових, організаційних та економічних відносин, що виникають між суб'єктами нелегального ринку праці.

Предмет дослідження вбачаємо у теоретичних та методичних проблемах протидії нелегальному ринку праці.

Метою курсової роботи є обґрунтування теоретичних і методичних підходів у дослідженні та аналізі сучасного стану і шляхів протидії нелегального ринку праці, що зумовлює потребу у розв'язанні завдань:

- щодо визначення поняття та сутності нелегального ринку праці;

- щодо виявлення причин та наслідків тінізації ринку праці;
- щодо розгляду нормативно-правового регулювання ринку праці;
- щодо аналізу обсягів тіньового сегменту економіки України;
- щодо здійснення оцінки масштабів та соціально-економічних наслідків тінізації зайнятості населення в Україні;
- щодо аналізу рівня тіньового ринку праці за видами економічної діяльності;
- щодо виявлення шляхів подолання в Україні нелегальної зайнятості населення;
- щодо аналізу світового досвіду протидії нелегальної зайнятості та можливостей його використання в Україні.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної науки, критичне осмислення, аналіз та синтез концепцій найбільш визначних шкіл сучасної економічної науки з проблем тіньової зайнятості та нелегального ринку праці.

У ході дослідження були вивчені праці вітчизняних і зарубіжних економістів та соціологів, що спеціалізуються на вивченні різних аспектів проблем зайнятості; були опрацьовані збірники наукових статей, матеріали конференцій, журнальні статті, закони, інші нормативно-правові документи щодо питань нелегального ринку праці, забезпечення зайнятості населення, соціального партнерства, регулювання соціально-трудова взаємин.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у поглибленому, системному розкритті основних теоретичних та практичних аспектів сучасного нелегального ринку праці, запропоновані шляхи протидії.

Практичне значення одержаних результатів наукового дослідження полягає в тому, що його основні положення та сформульовані пропозиції можуть бути використані в боротьбі з нелегальним ринком праці.

Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. Поняття та сутність нелегального ринку праці

Вагоме значення у формуванні структури і зайнятості посідає ринок праці, що є невід'ємною складовою частиною системи ринкового господарства. Ринок праці являє собою сукупність засобів, установ, соціальних організацій, за допомогою яких роботодавці наймають працівників для здійснення реалізації своїх проектів, а шукачі роботи знаходять її у відповідності до свого фаху, кваліфікації, бажання тощо. Ринок робочої сили характеризують системою взаємин між власниками (продавцями) робочої сили та її покупцями та відповідною інфраструктурою.

У відповідності до Закону України «Про зайнятість населення» [1] ринок праці характеризують як систему правових, соціально-трудових, економічних та організаційних відносин, які виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреб працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства.

Під ринком праці розуміють динамічну форму відносин, яка постійно розвивається та змінюється, а в результаті відбувається зміна вимог та коло проблем, пов'язаних з інтересами найманої робочої сили, наймачів, підприємців та посередників-профспілок. Ринок праці представляє собою сферу формування попиту і пропонування робочої сили. Попит визначається потребами і фінансовими можливостями фірм і держави. Пропонування залежить від чисельності економічно активного населення, від його професійної структури і рівня кваліфікації.

Ринок праці на відміну від інших ринків ресурсів має свої особливості.

По-перше, велика тривалість взаємовідносин продавця і покупця. Якщо на ринку більшості споживачів товарів (виняток складають певні дорогі вироби, що продаються в кредит, і товари, які мають гарантійне обслуговування) контракт продавця і покупця миттєвий і закінчується передачею прав власності на об'єкт торгівлі, то на ринку праці взаємовідносини продавця і покупця

тривають стільки часу, на скільки підписано договір наймання працівника. Тривалість контрактів продавця і покупця є необхідною умовою відновлення операцій купівлі-продажу послуги праці.

По-друге, важливу роль, на ринку праці відіграють негрошові фактори – складність і престижність роботи, умови праці, її безпека для здоров'я, гарантії зайнятості і професійного росту, моральний клімат в колективі тощо.

По-третє, на ринок праці значний вплив мають певні інституціональні структури – професійні спілки, трудове законодавство, державна політика зайнятості та професійної підготовки, спілки підприємців та ін. Це зв'язано, насамперед, з тим, що продавці трудових послуг, наймані робітники, складають переважну частину населення, а робота по найму є джерелом їхнього добробуту, визначений рівень якого є умовою соціального спокою у суспільстві [2, с. 423-424].

Отже, можна твердити, що ринок праці є самостійною, комплексною системою в ринковій економіці, яка, з одного боку, залежить, від інших ринків, а з іншого – сама впливає на них.

Як стверджує С. Я. Боринець, безпосереднім джерелом одержання “брудних” коштів є тіньова економіка як сукупність неврахованих і протиправних видів економічної діяльності. Рівень тінізації економіки певною мірою є результатом кризи управління економічним життям суспільства, його довіри до еліти і бюрократії [3].

Дослідження тіньової економіки дає можливість зробити висновок: тіньова економіка властива всім економічним системам та всім суспільним формаціям, а найбільший вклад у вивчення цього негативного явища внесли економічна теорія, право та соціологія. Саме ці три науки дали основу усім теперішнім поглядам на тіньову економіку та класифікацію її складових частин. У нас та зарубіжній науці існує декілька теоретичних підходів до визначення поняття «тіньова економіка», серед яких є: юридичний, економічний, статистичний, соціологічний, комплексний.

За юридичним підходом головним критерієм віднесення до тіньової економіки є незаконний характер діяльності, тобто, виходячи за межі

офіційного законодавства. Економічний підхід розглядає тіньову економіку як виробництво, приховане від податків. Статистичний підхід полягає у тому, що критерієм віднесення до тіньової економіки є неврахування господарської діяльності органами статистики. Характерною особливістю соціологічного підходу є підвищена увага до соціальних моментів, неекономічної мотивації, до соціального статусу учасників тіньової економіки. Комплексний підхід об'єднує в собі всі розглянуті вище підходи.

Дослідження сьогочасних економічних реалій функціонування суспільства без встановлення характерних ознак його тіньового сегмента – не виправдана абстракція. Тіньова економіка є особливою інституціональною підсистемою, невід'ємним компонентом ринкового господарства.

Специфічною особливістю тіньової економіки є нестабільність її обсягів та суттєва варіативність масштабів поширення залежно від країни. Порівняно із економікою розвинених країн, особливістю України є не тільки значний обсяг та масштаби поширення тіньової компоненти, але також її якісні характеристики, особливо – корупційна складова.

До базових системних властивостей тіньової економіки потрібно віднести високу адаптивність, надзвичайну гнучкість, здатність до самоорганізації.

Від початку виникнення та впродовж усього періоду свого розвитку тіньова економіка постійно пристосовувалася до швидкоплинних змін ринкових умов господарювання, удосконалюючи форми та методи діяльності. Діалектична єдність протидії держави та тіньової складової виробляла стійкість до намагань її ліквідації.

Висока гнучкість тіньової економіки проявляється у кращій мобільності у порівнянні з офіційним сегментом: підприємства «сірого» сектора, як правило, оперативніше реагують на волатильні зміни ринкової кон'юнктури шляхом гнучкої зміни сфер діяльності.

Тіньова економіка, як самодостатня система, має схильність до самоорганізації та часткової саморегуляції. Її розвиток відбувається стохастично, але не спонтанно.

До інших системних властивостей тіньової економіки належать:

- дуалістичний характер, він проявляється як у позитивних, так і негативних наслідках впливу на національну економіку;
- структурованість та ієрархічність, вона дає змогу зберігати цілісність за рахунок стійких внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків із офіційною економікою;
- емерджентність, що характерна будь-яким системам;
- нестійкість та невизначеність, вони притаманні ринковому господарству та є похідними від прихованого походження тіньової економіки [11, с. 67].

Отже, тіньова економіка як комплексне явище із численними різновидами є невід'ємною компонентою економічної системи.

До її домінуючих характеристик належить латентність, адаптивність, структурованість, дуалістичність, емерджентність, здатність до самоорганізації, селективне ігнорування законодавства, стохастичність розвитку тощо. Властивість системності проявляється, насамперед, в тому, що у сфері тіньових відносин взаємодіють між собою і окремі суб'єкти, і соціальні групи.

Особливості ринків праці країн з перехідною економікою, зокрема України, полягають [13, с. 5]:

- у наявності пропозиції нелегальних робочих місць в низьких, середніх та високо-оплачуваних сегментах;
- у поширенні комбінованих форм оплати праці, які включають легальну та нелегальну складові.

Тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується найменшими витратами на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухилянням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо).

Тіньова економіка спостерігається в кожній державі світу, зокрема, в європейських державах – членах і нечленах Європейського Союзу.

Оплата праці завжди поставала і постає однією з головних проблем розвитку економіки й управління. В умовах ринкової трансформації економіки України вирішення найбільш суттєвих завдань – стабілізація соціально-економічної та політичної ситуації у країні, розвиток виробництва на світовому рівні, покращення життєвого рівня населення – пов'язане з формуванням ефективної належної політики оплати праці. Важливим складником курсу реформ у національній економіці України є реформа оплати праці. Від наукового обґрунтування змісту реформи оплати праці, правильного вибору шляхів реформування зарплати (ЗП) багато в чому залежать перспективи економічних перетворень.

Теоретичні дослідження засвідчили, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення різновидів зайнятості за критерієм її легальності. Так, ряд учених, не вдаючись до чіткого розмежування таких різновидів зайнятості, як «нелегальна», «незареєстрована», «нерегламентована», «неформальна», «тіньова», вживають їх синонімічно. В той же час, багато дослідників вдаються до обґрунтування їх суті. Так, досить вичерпно розмежовують перераховані різновиди зайнятості Е. М. Лібанова та А. В. Калина. При цьому їх авторські підходи до визначення сутності різновидів зайнятості за критерієм легальності є різними. Так, Е. М. Лібанова, даючи визначення незареєстрованої зайнятості, стверджує, що вона включає в себе тіньовий, кримінальний і неформальний сектори [14]. Останній, у свою чергу, пов'язує з прогалинами законодавства щодо реєстрації окремих видів діяльності. В той же час А.В. Калина, класифікує зайнятість на зареєстровану та незареєстровану. В рамках останньої він виділяє два сектори – тіньовий і кримінальний [15]. Щодо неформальної зайнятості, то на думку автора, вона є складовою тіньового сектору. При цьому її існування пов'язується з рядом причин, не лише з недосконалістю законодавства.

Поряд з цим ряд учених обґрунтовують сутність і характеристики лише якогось одного з перерахованих різновидів зайнятості. Зокрема, праці І.М.Петрової, Є.А. Рябого, В.І. Шульги, Л.Г. Ткаченко присвячені

неформальній зайнятості. В.М. Петюх і П.Ю. Буряк визначають сутність лише нерегламентованої зайнятості.

Проаналізувавши та провівши паралелі між альтернативними авторськими підходами до визначення сутності тіньової зайнятості, дійшли висновку, що такі її різновиди як «нелегальна», «неzareєстрована» та «нерегламентована» несуть однакове змістовне навантаження. Тобто, стосовно означення певного сектору ринку праці їх можна розглядати як синонімічні. При цьому під тіньовою зайнятістю варто розуміти зайнятість, що не оформлена відповідно до вимог чинного законодавства, вилучена зі сфери соціально-трудова відносин, не враховується державною статистикою та не підлягає оподаткуванню (приховується від обліку та контролю). У той же час, поділяючи підхід А. Калини, вважаємо, що неформальну зайнятість все ж необхідно розглядати в рамках тіньового сектору. Адже, не зважаючи на причини її виникнення, для держави вона перебуває в «тіні».

Тіньова економіка, яка зростає, створює додаткові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової, оскільки даний сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, інструменти, послуги), а тіньові доходи використовуються для купівлі в легальному секторі споживчих товарів. Зростання пропозиції праці на офіційних ринках великою мірою поглинається неофіційним сектором. Саме тому, з одного боку, вирішується проблема безробіття, але, з іншого – наслідком нелегальної зайнятості є витіснення зі сфери суспільно-корисної праці офіційних працівників, а це веде і до порушення трудового потенціалу під впливом понаднормового робочого дня. Загальний обсяг виробництва не збільшується, а офіційна його частина стає все меншою і призводить до зниження податкових надходжень. Таким чином, приховування навіть дозволеної законом економічної діяльності викликає перерозподіл доходів і власності при деформації податкової політики і податкових відносин. Система оплати праці повинна бути побудована так, щоб вона матеріально стимулювала розподіл і використання трудових ресурсів за видами економічної діяльності з найбільшою віддачею. Розподіл доходів між різними суб'єктами економіки і держави – не тільки загальноновизнана моральна

категорія справедливості, а й найважливіший інструмент зростання виробництва. Тому метою реформи оплати праці є відповідність потребам економічного розвитку та підпорядкування заходам щодо стимулювання національного виробництва через зменшення рівня бідності, забезпечення ефективної зайнятості населення та підвищення оплати праці, що потребує розроблення концептуальних напрямів.

Поряд з таким явищем, як тіньова зайнятість, існує поняття «тіньова» заробітна плата. Одночасно специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати неофіційно [16, с. 251].

У сучасній організації оплати праці в Україні існує низка невирішених проблем: розміри ЗП не завжди залежать від конкретних результатів праці окремих працівників і підприємств загалом; не створений дієвий механізм соціального партнерства; повністю не є визначені місце та роль ЗП у системі стимулів ринкової економіки; значне посилення міжгалузевої та регіональної диференціації ЗП; зниження питомої ваги ЗП у сукупних доходах працівників. Крім того, пенсійні виплати постійно зростають, тому робота органів Пенсійного фонду спрямована на збільшення надходжень. Забезпечити це можна за умови легальної зайнятості населення та підвищення ЗП, а її виплата «в конвертах» позбавляє працюючих соціальних гарантій [17, с. 38].

Включаючи офіційний сектор і тіньовий, серед існуючих видів заробітних плат, можна виділити наступні:

- «біла» заробітна плата, яка являє собою офіційні виплати працівникам, враховуючи нарахування і виплату відповідних внесків до бюджету і цільових фондів у повному обсязі;

- «сіра» заробітна плата – це винагорода, яка складається з двох частин, тобто «білої» заробітної плати і прихованих сум за відсутності будь-яких відрахувань, що зазначені у законодавстві;

- «чорна» заробітна плата – це незареєстровані суми, що виплачені працівникові, тому будь-які відрахування до цільових фондів не здійснюються.

Треба зазначити, що II і III тип заробітних плат формують категорію «у конвертах» (рис. 1.1).

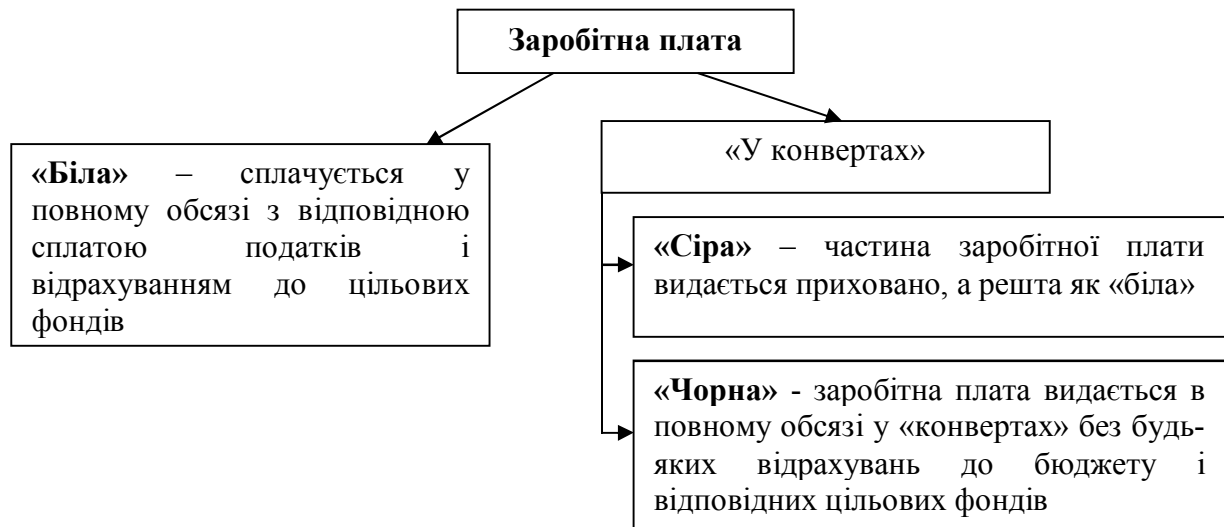

Рис. 1.1. Види заробітних плат в залежності від джерела їх походження (складено автором за матеріалами [17, с 24-38])

Соціальна незахищеність та неможливість реалізації соціальних гарантій нелегально працюючими чи тими, хто частково отримує тіньову заробітну плату, призводить до зростання рівня бідності в країні.

Маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим і легально працюючим з низькою офіційною заробітною платою необгрунтовано одержувати від держави соціальну підтримку [18, с. 26 - 27].

Таким чином, нелегальний ринок – це ринок, який заборонений законом. Нелегальний ринок праці – це ринок несанкціонованої діяльності, заборонений державою. Він обслуговує потреби тіньової економіки, що є несанкціонованою господарською діяльністю. Такий ринок, на жаль, існує в усіх країнах незалежно від соціально-економічного устрою.

Можна надати наступне визначення: нелегальний ринок праці – система трудових, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, роботодавцями та їх організаціями у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників в обхід від законодавства.

РОЗДІЛ 2. Аналіз тіньового сегменту економіки України

У наш час Україна має надзвичайно великий сектор тіньової економіки. Сукупність видів економічної діяльності, заборонених законодавством України, або тих, які з різних причин не враховані у офіційній статистиці, відноситься до «тіньової» економіки в Україні. Із початком економічної кризи у 2008 році рівень тіньової економіки в Україні зростає з 28 % до 34 % [35, с. 67]. Рівень напівлегалізованого сегмента не змінився, що підтверджують розрахунки за електричним методом, - 26-27 % ВВП. Різке зростання збитковості підприємств (з 24 % до 30 %) є причиною виведення капіталу в тіньовий сектор економіки, а метод «витрати населення - роздрібний товарооборот», який показує незначне збільшення тіньової економіки (з 38 % до 40 %), підтверджує, що ці кошти не були застосовані в національній економіці. Збільшення готівкових коштів в обігу за монетарним методом розрахунку – причина зростання неформального сегмента тіньової економіки. У 2009 році продовження економічної кризи стимулювало подальше зростання рівня тіньової економіки до 39 %. Зменшення рентабельності виробництва в умовах легального сектора призвело до збільшення частки тіньового виробництва. Водночас у нелегального сектора відбувалось зростання обсягів виробництва. Про зростання неформального та напівлегалізованого сегментів тіньової економіки свідчить також розрив між легально отриманими доходами та витратами населення з 40 до 45 %, що показує метод «витрати населення - роздрібний товарооборот». Україна посідає 17 місце у світі щодо витоку капіталу з країни. За період 2000-2008 рр. відтік тіньового капіталу з країни склав 82 млрд. доларів, що більше, ніж у 2 рази перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну. Таким чином, нестабільна економічна ситуація в економіці України у 2008 році призвела до зростання відтоку капіталу з легального обігу, що сприяло поглибленню економічної кризи. Негативні очікування щодо ведення бізнесу в Україні стимулювали підприємців використовувати тіньові механізми для збереження капіталів. Поновлення економічного зростання у 2010 році в Україні також призвело до повернення капіталів до легальної економіки [36, с. 495].

Виникнення військового конфлікту на території України, фінансова дестабілізація (значний дефіцит платіжного балансу, цінові та курсові шоки, зростання збитковості виробництва), зростання панічних настроїв економічних агентів та посилення адміністративного тиску призвели до формування за розрахунками Мінекономрозвитку безпрецедентно високого рівня тіньової економіки у 2015 році – 42% від обсягу офіційного ВВП (порівняно з 2014 роком збільшився на 7 в.п.) (рис. 2.1).

Розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється у відповідності до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123.

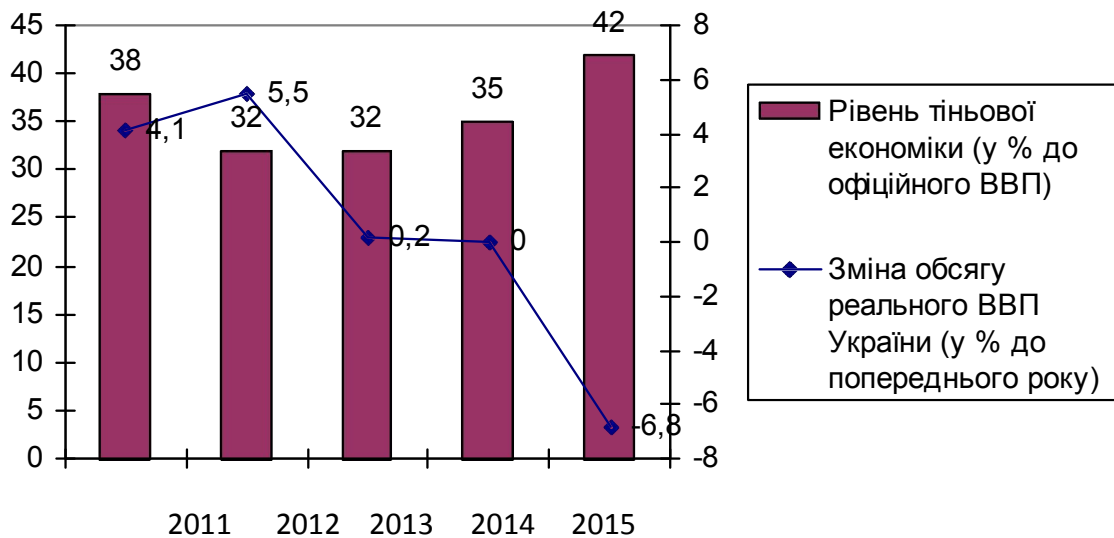

Рис. 2.1. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) та темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) [32]

Варто відзначити, що не існує прямого зв'язку між рівнем тінізації економіки та рівнем валового внутрішнього продукту. Проаналізувавши динаміку ВВП та тіньової економіки за інтегральним показником в період з 2011 по 2015 роки, отримані дані продемонстрували різну тенденцію розвитку цих показників. В період з 2012 по 2015 роки при падінні рівня ВВП в країні, відбулось номінальне і відносне збільшення рівня тінізації (рис. 2.1).

Сучасний етап характеризується активним переходом до постіндустріального суспільства, а сфера послуг активно розвивається, ІТ-технологій та інтернет-комерція, що в подальшому неодмінно займе ключову роль. А тому якісне врахування всіх процесів в цій сфері дасть можливість більш точної оцінки рівня тінізації в країні.

Тіньові гроші - це результат людської праці. Якщо існують тіньові гроші, то існують і сотні тисяч «підневільників», які в «тіні», тобто за межами будь-якого соціального захисту з боку держави, створюють багатство декількох десятків українських олігархів і магнатів.

Проблема безробіття в офіційному секторі є ключовим питанням у ринковій економіці, і не вирішивши його, неможливо налагодити ефективну діяльність економіки. Особливо гостро проблема безробіття постає зараз перед Україною, тому що стан економіки нашої країни вкрай нестабільний.

Величезний економічний спад, руйнуючи промисловість, не міг не торкнутися ринку праці. Показники зареєстрованого безробіття та існуючий попит і пропозиція робочої сили за 2001-2015 р. наведені у таблиці 2.1.

Рівень безробіття зареєстрованого у II половині 90-х років постійно зростав і на кінець 2000 р. становив 4,3 % від працездатного населення. У 2001 і у 2002 р. рівень безробіття поступово знижувався: з 4,2 % у 2001 р. і 3,7 % у 2002 р. - 3,7 %. Чисельність безробітних, що були зареєстровані службою зайнятості в Україні, на кінець 2000 р. становила 1174,5 тис. чол., на кінець 2002 р. - 1008,1 тис. чол. [38, с. 178]. Ці показники не відображають фактичної ситуації на ринку праці. Вони зовсім не дають уявлення про вакансії, які виникають на підприємствах, але заповнюються шляхом внутрішнього найму або через альтернативні державній службі зайнятості інстанції. В Україні у період економічної кризи у 2010 році рівень безробіття складав серед економічно активного населення 8,8 %, у 2013 р. – 7,5%, у 2014 р. знизився до 7,2%, але у 2015 р. знову збільшився до 9,3% (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка кількості економічно активного та безробітного населення в
Україні у 2001-2015 рр.

Рік	Економічно активне населення				безробітне населення (за методологією МОП)	
	у віці 15-70 років		в середньому у, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15-70 років	
	в середньому, тис.осіб	у віці 15-70 років			в середньому, тис.осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
2001	22 830,8	63,2	21 150,7	73,7	2 655,8	11,6
2002	22 426,5	62,3	20 893,6	72,6	2 455,0	10,9
2003	22 231,9	61,9	20 669,5	71,7	2 140,7	9,6
2004	22 171,3	61,8	20 618,1	71,4	2 008,0	9,1
2005	22 202,4	62,0	20 582,5	71,1	1 906,7	8,6
2006	22 280,8	62,2	20 481,7	70,9	1 600,8	7,2
2007	22 245,4	62,2	20 545,9	71,2	1 515,0	6,8
2008	22 322,3	62,6	20 606,2	71,7	1 417,6	6,4
2009	22 397,4	63,3	20 675,7	72,3	1 425,1	6,4
2010	22 150,3	63,3	20 321,6	71,6	1 958,8	8,8
2011	22 051,6	63,7	20 220,7	72,0	1 785,6	8,1
2012	22 056,9	64,3	20 247,9	72,7	1 732,7	7,9
2013	22 011,5	64,6	20 393,5	73,0	1 657,2	7,5
2014	21 980,6	65,0	20 478,2	73,1	1576,5	7,2
2015	19920,9	62,4	17188,1	56,6	1847,1	9,3

Складено автором самостійно за матеріалами [32]

Однією з найгостріших проблем вітчизняного ринку праці є загроза скорочення трудового потенціалу та рівня зайнятості. В першу чергу, це проявилось у скороченні чисельності економічно активного населення у 2010 та 2011 роках, що до цього стабільно зростала (на 11% у 2010 та 0,4% у 2011 р., на 2,6% у 2015 р. за МОП).

Як видно із табл. 2.1, кількість економічно активного населення працездатного віку з 2001 р. до 2015 р. постійно коливалася, але в цілому можна сказати про його зменшення: у 2001 р. – 21 150,7 тис. осіб, а у 2013 р – 20 393,5 тис. осіб, у 2014 р. - 20 478,2 тис. осіб., у 2015 р. – 19920,9 тис. осіб. Кількість економічно активного населення протягом 2001-2015 рр. зменшувалася, окрім невеликого підйому у 2007-2009 рр. На рис. 2.2 зображена динаміка кількості безробітного населення України працездатного віку протягом 2001-2015 років.

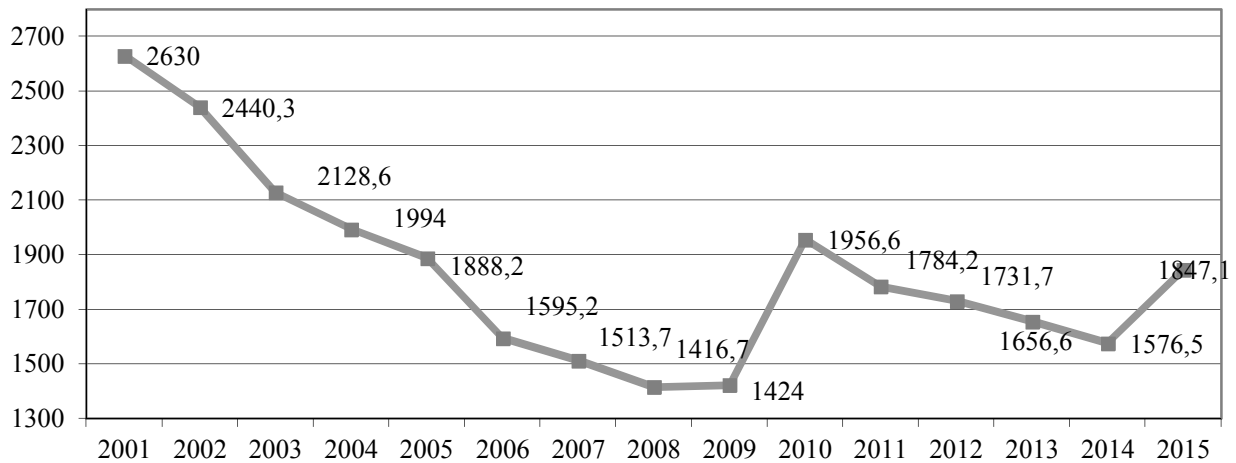

Рис. 2.2. Динаміка кількості безробітного населення працездатного віку України у 2001-2015 рр.

Складено автором самостійно за матеріалами [32]

З графіку видно, що кількість безробітних у віці 15-70 років протягом 2001-2009 рр. зменшувалася. Але у 2010 році відбувся значний стрибок у бік зростання кількості безробітних – з 1424 тис. осіб до 1956,6 тис. осіб. У 2011-2014 рр. зображена крива знову іде вниз.

У таблиці 2.2 наведена динаміка кількості зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання у 2001-2015 рр. Як видно у 2001-2015 рр. кількість безробітних жінок більше ніж безробітних чоловіків. При цьому, за 2001-2009 рр. співвідношення кількості жінок та чоловіків складало 1,5:1. Міське населення має більші показники безробіття, ніж у сільського населення. Різке зменшення кількості зареєстрованих жінок спостерігається у 2010 р. Загалом, якщо взяти період з 2006р. по 2011р. то рівень економічної активності населення віком 15-70 років зріс 2,4%. При цьому зростання його щодо жінок та сільського населення відбулось вищими темпами (на 2,8% та 5,14% відповідно). Крім вищезазначених, це пояснюється рядом демографічних та соціальних причин. У першу чергу, наприкінці 90-х та на початку 2000-х років, на тлі скорочення чисельності населення в Україні, у період економічної активності почало вступати численне покоління народжених під час «демографічної хвилі» 80-х років, що була пов'язана, переважно, із інтенсивним стимулюванням народжуваності в Радянському Союзі.

Таблиця 2.2

Динаміка кількості зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання у 2001-2015 рр., тис. осіб [32]

Рік	Всього	за статтю		за місцем проживання	
		жінки	чоловіки	міське населення	сільське населення
2001	1155,2	730,4	424,8	863,7	291,5
2002	1008,1	645,6	362,5	696,7	311,4
2003	1034,2	665,0	369,2	610,6	423,6
2004	988,9	627,6	361,3	539,7	449,2
2005	981,8	619,9	361,9	514,9	466,9
2006	881,5	535,6	345,9	428,8	452,7
2007	759,5	459,1	300,4	353,9	405,6
2008	642,3	385,8	256,5	296,4	345,9
2009	844,9	465,2	379,7	418,3	426,6
2010	531,6	286,9	244,7	319,8	211,8
2011	544,9	296,0	248,9	308,8	236,1
2012	482,8	267,3	215,5	271,8	211,0
2013	506,8	273,7	233,1	289,1	217,7
2014	487,6	267,8	219,8	294,8	192,8
2015	512,2	275,4	236,8	305,0	207,2

Другий чинник – це стрімкі темпи скорочення сільського населення щодо його активної частини та відтік частини населення з міст, під час кризи, до села.

Третьою причиною є подальша зміна уявлень про місце і роль жінки в українському суспільстві. Сучасна українська жінка все більше уваги приділяє реалізації себе у професійній сфері, значно зросла цінність її фінансової незалежності у суспільній свідомості. Крім того, українські жінки довше живуть (в середньому на 12,5 років), довший період часу зберігають працездатність та мають менший рівень доходів і пенсій, що спонукає їх до активної трудової активності, у тому числі, після досягнення пенсійного віку. Все це зумовлює більш швидкі темпи зростання рівня економічної активності серед жінок, ніж серед чоловіків. Крім зазначених вище причин, це є також наслідком успадкованого від радянської системи сприяння гендерній рівності в отриманні освіти та роботи. Слід зауважити, що економічно активні жінки в Україні (як і жінки серед усього населення віком 15-70 років) більш освічені, ніж чоловіки: їх питома вага серед усього економічно активного населення з вищим рівнем освіти становить 53%, а частка осіб з вищим рівнем освіти серед

економічно активних жінок на 4.6 в.п. більша, ніж серед чоловіків (відповідно 26,7% та 22,1%). Рівень безробіття населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році наведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році [32]

	Всього	У тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
Все населення	9,3	23,1	11,1	9,3	8,1	7,3	6,0	0,1	9,7
жінки	7,5	22,4	9,7	7,6	6,9	5,6	4,4	0,1	8,0
чоловіки	10,8	23,7	12,2	10,6	9,3	9,1	7,6	0,0	11,2
міські поселення	9,2	23,2	10,4	9,1	8,2	7,4	6,2	0,1	9,5
сільська місцевість	9,5	23,1	13,1	9,7	8,0	7,1	5,6	0,0	10,2

Як видно з наведеної таблиці 2.3, більший рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році має населення від 15 до 24 років – 23,1%. Це говорить про те, що сьогодні в Україні склалася ситуація, коли пропозиція на ринку праці перевищує попит, але через неадекватно низьку заробітну плату багато сфер діяльності (медицина, освіта, житлово-комунальне господарство тощо) відчують гострий дефіцит робочої сили, що збільшується з кожним роком.

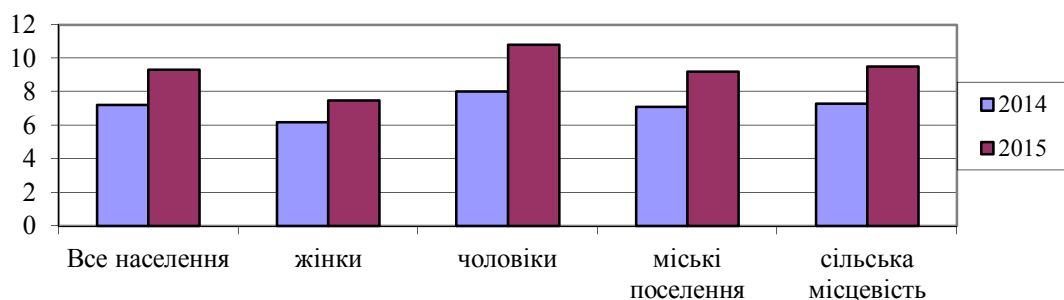

Рис. 2.3. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю та місцем проживання у 2014-2015 рр. [32]

Отже, в Україні молодь стає незадіяним трудовим ресурсом, невикористаним потенціалом, причому досить гостро сприймає такий свій стан.

Слід зазначити, що найбільше під час кризи постраждало молоде населення України. Так, серед осіб віком 15-24 років, рівень зайнятості у 23,1%, а для молоді віком 25-29 років значення цього показника склало 11,1%. Слід додати, що проблема працевлаштування визначається студентською молоддю як найактуальніша.

Останнім часом, ситуація з молодіжною зайнятістю в Україні постійно загострюється. Питома вага молоді (15-29 р.) у загальній кількості безробітних досягла 26%. Молодь становить окрему частину ринку праці і розвивається не так як увесь ринок. З одного боку, вік сприяє високій мобільності, відкритості, сміливості у зміні та пошуку роботи. З іншого, молоді не вистачає відповідного досвіду, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці. Тому безробіття молоді (за статистикою, - це громадяни у віці від 16 до 30 років) є однією з найгостріших соціально-економічних проблем України.

Для підвищення конкурентоспроможності національного ринку праці необхідно змінювати ставлення до людини, систему підготовки професіоналів. Покращення якості освіти – це комплекс заходів, що розвивається разом з динамічними змінами у світі. Забезпечення конкурентоспроможності освіти сьогодні потребує: перегляду кількості і структури закладів вищої освіти, а також навчальних напрямів і спеціальностей, приведення їх у відповідність до потреб економічного розвитку; створення умов для реалізації принципу автономності вищих навчальних закладів; введення моніторингу якості освіти; забезпечення прямого зв'язку між сферою освіти та ринком праці. Окрім удосконалення системи освіти, важливе значення має професійне навчання кадрів на виробництві. Таким чином, підвищення конкурентоспроможності національного ринку праці – це комплексна проблема, вирішення якої залежить від державного регулювання цих складних процесів.

РОЗДІЛ 3. Шляхи подолання нелегальної зайнятості населення в Україні

Вирішення проблеми тінізації доходів громадян потребує узгоджених зусиль держави в різноманітних сферах державної політики, зокрема і в сфері пенсійного забезпечення. І надалі в Україні потрібно проводити заходи для продовження реформи пенсійної системи.

Пенсійне законодавство заклало добре підґрунтя для розвитку ефективної пенсійної системи. Проте головні переваги від реформи стануть очевидними через досить тривалий проміжок часу. Підвищення пенсій, що відбулося, досі не дало можливості забезпечити літніх людей пенсіями, які б дорівнювали або були вищими за прожитковий мінімум. Подальше підвищення пенсій може стати важливим чинником впливу на рішення громадян приєднуватись до солідарної системи, а отже, сплачувати внески. Зниження ставки нарахувань могло б стимулювати до легалізації, якби це зниження було суттєве і паралельно було б продовжено реформу пенсійної системи, яка б забезпечила тісніший зв'язок між розмірами відрахувань і майбутньої пенсії. Зниження нарахувань на фонд оплати праці має відбуватися через запровадження єдиного соціального внеску та пенсійної системи другого рівня. Запровадження єдиного соціального внеску буде сприяти спрощенню проведення розрахунків із соціальними фондами. Крім того, це допоможе оптимізувати адміністративні витрати самих фондів за рахунок того, що аналогічні функції не дублюватимуться. Це дасть можливість знизити адміністративні витрати та ставки нарахувань [45, с. 71].

Вищевикладене свідчить, що специфікою «тінізації» ринку праці в Україні є існування комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати у «конвертах».

Якщо розглядати питання легалізації заробітної плати, то його слід розглядати у двох напрямках і відповідно до них мають застосовуватися різні заходи:

- легалізація заробітної плати через ліквідацію «тіньової» економіки;

- легалізація заробітної плати, яку працівники отримують у «конвертах».

Розглянемо особливості першого напрямку. Частка працівників, зайнятих у неформальному секторі економіки щороку зростає. За даними Держстату кожен п'ятий працівник зайнятий у неформальному секторі, що свідчить про наявність деформації соціально-трудова відносин, зловживань з боку роботодавців відносно оформлення на роботу найманих працівників та порушення ними Кодексу законів про працю.

Особливо характерною ця форма зайнятості є серед сільських жителів, де фіксується дві третини зайнятих.

Основні заходи щодо легалізації «тіньової» економіки мають бути спрямовані на:

- посилення державного контролю та податкової дисципліни;
- створення додаткових легальних робочих місць, спеціальних програм для працевлаштування молоді;
- посилення валютного контролю, що є протидією «втечі капіталу»;
- боротьбу з корупцією та відмиванням «брудних» грошей;
- відстеження на макрорівні динаміки податкового коефіцієнту (який визначається як відношення суми податків та обов'язкових соціальних платежів до показника ВВП).
- доступ до фінансових ресурсів суб'єктами малого та середнього бізнесу;
- встановлення суттєвих розмірів штрафних санкцій для осіб, які працюють нелегально. Це дає можливість платнику податків зрівняти економічні наслідки декларування реальної величини заробітної плати з розміром санкцій за її приховування. В багатьох західних країнах витрати за порушення фінансової та податкової дисципліни перевищують можливий прибуток від приховування заробітної плати;
- створення спеціального підрозділу по боротьбі з нелегальною зайнятістю. Так, в Німеччині у складі Федерального відомства з праці існує спеціальний підрозділ з боротьби з нелегальною зайнятістю, що є вагомою протидією приховування заробітної плати. Тільки за останні 20 років

чисельність працівників підрозділу збільшилась в 50 разів. Для тих, хто працює нелегально, застосовуються значні штрафні санкції.

- поширення системи безготівкових розрахунків, яка стала б основною формою платежу.

Розглянемо особливості другого напрямку. Причинами оплати праці найманих працівників у «конвертах», перш за все, є намагання роботодавцями знизити вартість робочої сили з метою отримання якомога більшого прибутку, уникаючи від сплати Єдиного внеску та прибуткового податку. Працівники фондів соціального страхування виявляють такі факти. Але у працівників фондів соціального страхування відсутні будь-які важелі впливу на таких роботодавців. За даними працівників Пенсійного фонду про такі факти вони інформують Державну інспекцію праці, але їй також не вистачає важелів впливу на таких роботодавців. Все це свідчить про недосконалість чинного законодавства в сфері соціально-трудових відносин, особливо в сфері колективно-договірного регулювання заробітної плати.

Законодавством визначено, що сфера дії генеральної, галузевих, територіальних угод поширюється і є обов'язковою до виконання тільки для тих суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, які підписали угоду. В Україні відсутній механізм поширення угод на найманих працівників, якщо їх представники не приймали участь у переговорах.

Згідно з чинним законодавством, зокрема Законом України «Про колективні договори і угоди», передбачена відповідальність за ухилення від участі в переговорах. Проте, притягнення до відповідальності представників сторін соціального діалогу ще не гарантує, що після цього буде розпочато переговорний процес, адже Законом не передбачено можливість примусу до проведення переговорів, тому нерідко після притягнення до відповідальності колективний договір, угода так і не укладаються. Жодна із сторін не боїться відповідальності за ухилення від укладання колективного договору, угоди, оскільки сума штрафних санкцій є незначною, а механізм притягнення до відповідальності не врегульований законодавством.

Слід зазначити, що в Україні не виконується стаття 11 Закону України «Про оплату праці», якою передбачено, що мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати, як мінімальні гарантії в оплаті праці, визначаються Генеральною угодою. Це призводить до того, що поширеним серед малого та середнього бізнесу стало встановлення роботодавцями всім найманим працівникам посадових окладів та тарифних ставок на рівні мінімальної заробітної плати. Навіть деяким керівникам та професіоналам посадові оклади встановлюються на рівні мінімальної заробітної плати, що свідчить про наявність «тіньової» заробітної плати.

Відповідно до статті 64 Господарського кодексу України підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

В Україні близько 120 тисяч керівників підприємств, або більше 30 відсотків директорів підприємств, одержують заробітну плату на рівні мінімальної. Тому вважаємо за доцільне законодавчо передбачити наявність штатного розкладу усталеної форми для підприємств всіх форм власності, в якому повинні бути вказані назви структурних підрозділів і посад, кількість штатних одиниць, диференційовані посадові оклади, які повинні залежати від складності та умов роботи, що виконується, а також в значній мірі від професійно-ділових якостей працівника.

На нашу думку, для вирішення питання легалізації заробітної плати, яку отримують наймані працівники у «конвертах», необхідно у сфері колективно - договірною регулювання заробітної плати здійснити такі заходи:

- слід більш ґрунтовно підходити до норм Генеральної угоди, тобто відмовитись від формалізму при її укладанні, розуміючи, що вона має розповсюджуватися на всіх найманих працівників та роботодавців. Необхідно відмовитися від норм, які відсилають вирішення певних важливих питань заробітної плати на рівень галузі;

- у законодавстві доцільно передбачити норми щодо поширення норм Генеральної угоди та галузевих угод на роботодавців, які не приймали участь в

їх підписанні, залежно від чисельності охоплених ними працівників, наприклад більше 50 відсотків [46, с. 32].

Державна політика детінізації ринку праці повинна містити дві взаємоузгодженні складові.

- адміністративна складова детінізації. Ця складова передбачає кроки з посилення адміністрування збору податків та перекриття шляхів ухиляння від сплати податків. Заходи у рамках цієї складової базуються на припущенні, що уряд має достатньо ресурсів для виконання своїх функцій, система державних витрат як така є задовільною, проте неефективною вона є в результаті зловживань та відсутності належного контролю.

- мотиваційна складова детінізації ринку праці. Передбачає подальше зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з покращенням якості державних послуг.

Серед стимулюючих заходів, що можуть сприяти детінізації ринку праці, можна назвати наступні:

- зменшення відрахувань до соціальних фондів;
- спрощення податкового законодавства;
- зменшення кількості податкових пільг;
- спрощення системи адміністрування податків;
- покращення якості державних послуг [47].

Боротьба за істотне скорочення й обмеження неформальної зайнятості повинна стати одним із пріоритетів державної стратегії економічної безпеки та політики щодо ринку праці. Вона повинна мати комплексний характер і охоплювати заходи як суто економічного, так й адміністративного, соціально-психологічного, мотиваційного та виховного характеру [48, с. 114].

Існування таких явищ як тіньова зайнятість та виплата заробітної плати у конвертах призводить до недоотримання коштів державним бюджетом та фондами соціального страхування, наражають роботодавців на небезпеку накладання фінансової та кримінальної відповідальності та позбавляють працівників соціальних гарантій, таких як відпускні, лікарняні, пенсійні

виплати тощо як сьогодні, так і в майбутньому. Крім того, існування цього явища призводить до неможливості регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політик, а також призводить до зниження ефективності державної політики. Отже, пріоритетним завданням держави має стати створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності, що сприятиме детінізації ринку праці та соціально-економічному розвитку країни.

Наразі в Україні ведеться досить активна кампанія, що пов'язана з виведенням заробітної плати із тіньового сектора економіки. Міністерство доходів та зборів, а також Міністерство соціальної політики України вживають різноманітних заходів щодо підвищення рівня офіційної заробітної плати, виявлення необлікованих та прихованих доходів, а саме:

- проводять роз'яснювальні бесіди серед керівників підприємств;
- заслуховуються керівники, заробітна плата на підприємствах яких є значно нижчою за законодавчо встановлений мінімум або середнє значення по регіону;
- проводяться планові, позапланові та фактичні перевірки з питань виплати заробітної плати та оформлення трудових відносин;
- використовуються непрямі методи визначення оподаткованого доходу шляхом контролю витрат платників податків;
- створена комісія зі сприяння легалізації доходів та ринку праці, яка проводить перевірки платників податків, що використовують найману працю, або не мають найманих працівників при значних обсягах реалізації.

Крім того, триває інформаційна кампанія щодо інформування населення з приводу негативних наслідків отримання заробітної плати «в конвертах» та щодо відповідальності, яку за собою тягне цей факт.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження нелегального ринку праці, його сучасного стану та шляхів протидії, дозволяє зробити такі висновки:

Ринок праці можна охарактеризувати як динамічну форму відносин, яка є в постійному розвитку та змінюється, внаслідок чого змінюються вимоги та ряд проблем, які пов'язані з інтересами найманої робочої сили, роботодавців, підприємців та профспілок-посередників. Ринок праці характеризують як систему правових, соціально-трудових, організаційних та економічних відносин, які існують між особами, що шукають роботу, професійними спілками, працівниками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади з метою задоволення потреб працівників у їх зайнятості, а роботодавців – у задоволенні даної потреби працівників відповідно до законодавства.

Безсумнівним джерелом отримання “брудних” коштів постає тіньова економіка, що являє собою сукупність неврахованих і певних протиправних способів економічної діяльності. Ступінь тінізації економіки деякою мірою постає результатом кризи управління економічним життям суспільства, його недовіра до еліти і бюрократії. Під тіньовою економікою мають на увазі системний аспект господарювання асоціальної природи, яке притаманне державам з будь-яким соціально-економічним ладом і є вираженням різного рівня інтенсивності соціальної небезпеки та відображенням форми кризи такого державного управління економіки як дисфункціональність.

Тіньову зайнятість розглядають в умовах трансформаційної економіки як абсолютно очевидний факт, а її нелегальність зумовлена нестабільністю соціально-економічних інститутів. Збільшення тіньової зайнятості вбачаємо у скороченні виробництва в найосновніших видах економічної діяльності, низькій частці оплати праці у випуску, збереженні високого рівня бідності працездатного та працюючого населення, високому рівні оподаткуванні легального бізнесу, в т.ч. внесків у державні соціальні фонди, низькому рівні

дотримання установлених законів і, як результат, втраті довіри до правоохоронної, судової систем держави.

Хоча, внаслідок зайнятості у тіньовій сфері можна зберегти трудовий потенціал, призводить до сприяння вирішенню проблем доходів і навіть виживання певної частини населення, але також зумовлює велику додачу зусиль та ресурсів для приховування такої діяльності, так і її наслідків, а найголовніше - призводить до нестачі обов'язкових податкових надходжень в результаті тіньової оплати праці, що досить необхідні для забезпечення основних функцій держави.

Як показує практика, подолання тіньової економіки можливе лише методом запровадження адміністративних заходів, тобто, виконання лише контрольної функції є неможливим. Тому політику детінізації слід базувати на засадах заохочування до легалізації бізнесу, які мають на увазі, усунення причин, які обумовлюють ухід економічних агентів у тінь, а також, упередження використання недобросовісних дій, що носять злочинний, антигромадський характер. Варто також зауважити, що основна умова ефективності політики детінізації економіки полягає у наявності довіри суспільства до дій влади.

Систему заходів для регулювання безробіття в офіційному секторі України вбачаємо у:

- створенні умов для пролонгації періоду трудової діяльності внаслідок стимулювання ,використання трудового потенціалу робітників зрілого віку (гнучкий графік роботи, упорядкування системи пільгових пенсій, часткова зайнятість);
- стимулюванні зайнятості жінок з неповнолітніми дітьми та дітьми-інвалідами;
- державній підтримці нетрадиційним сферам зайнятості, стимулюванні підприємців до навчання, перекваліфікації й подальшому працевлаштуванні робочої сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зайнятість населення. Верховна Рада України; Закон від 05.07.2012 № 5067-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 24, ст.243
2. Вілкул Ю.Г. Ринкова економіка і держава (Макроекономічний аспект). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Кривий Ріг: Мінерал, 2003. - 541 с. – С. 423-424.
3. Боринець С. Я. Міжнародні фінанси : підручник / С. Я. Боринець. - К. : Знання- Прес, 2012. - 311 с.
4. Старцев Ю. К. Сутність та причини виникнення тіньової економіки / Ю. К. Старцев // Управління розвитком . - 2013. - № 21. - С. 126-128.
5. Турчинов О. В. Тіньова економіка : теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов - К. : «АртЕК», 1995. - 300 с.
6. Гринів Л. С. Національна економіка : навчальний посібник / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак. - Львів : «Магнолія 2006», 2008. - 464 с.
7. Мочерний С. В. Основи економічної теорії: Підручник. / С.В.Мочерний, В.Г.Скотний. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 600 с.
8. Мандибура В. Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження [Електронний ресурс] / В. Мандибура. - Режим доступу : <http://elib.info/book.php?id = 1116673847&p=0>.
9. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посібн. / М. І. Камлик. - К. : Атіка, 2005. - 432 с.
10. Латов Ю. Теневая экономика: учебн. пособ. / Ю. Латов. - М., 2006. - 336 с.
11. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. Мазур. - К. : ВПЦ "Київський університет", 2006. - 329 с.
12. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. - Х. : Право, 2010. - 448 с.
13. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. - К. : НІСД, 2011. - 31 с.

14. Ринок праці: Навчальний посібник / Е. М. Лібанова. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 224 с.
15. Калина А. В. Економіка праці: Навч. посібник / А. В. Калина. — К.: МАУП, 2004. - 272 с.
16. Портна О. В. Доходи населення як складова фінансового потенціалу України [Електронний ресурс] / О.В. Портна // Бізнес Інформ. - 2013. - № 2. - С. 251-254. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_2_54.pdf
17. Харазішвілі Ю. М. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. - 2013. - № 4. - С. 38-49. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/spa_2013_4_7.pdf
18. Харазішвілі Ю. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Ю. М. Харазішвілі, Н. М. Дмитренко // Економіка України. - 2010. - № 12. - С. 16 - 28.
19. Заходи детінізації ринку праці України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/monitor17/02.htm>
20. Єдиний соціальний внесок. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.buhoblik.org.ua/nalogi/edinyj-soczialnyj-vznos/586-dinij-soczialnij-vnesok-2013.html>
21. Шост І.М. Економічні аспекти формування ринку праці в Україні // Економіка та держава. - 2009. - № 9. - С. 33-34.
22. Краус Н. М. Тіньова зайнятість і офіційне безробіття на ринку праці: світовий досвід і українські реалії [Електронний ресурс] /Н. М. Краус, Є. Г. Самойленко //Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. - 2014. - № 1. - С. 64-71. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvpushk_2014_1_11.pdf
23. Шевченко Л. С. Соціальні ризики найманих працівників у сфері оплати праці / Шевченко Л. С. // Економічний простір. - 2008. № 12/1. - С.57-64.
24. Носова Є. А. Тіньова заробітна плата в Україні: причини існування та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Є. А. Носова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. - 2013. - № 2. - С. 110-115. - Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stvttp_2013_2_17.pdf

25. Городецька Т. Е. Тіньові джерела доходів населення України в умовах відкритої економіки [Електронний ресурс] / Т. Е. Городецька // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2013. - № 2. - С. 80-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/uazt_2013_2_14.pdf

26. Макаренко О.І. Оцінка рівня тіньової складової ринку праці в Україні // Вісник Запорізького національного університету №1(5), 2010. – С. 159-164.

27. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 50-51, ст.2057.

28. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-1 [із змінами та доповненнями]. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

29. Гайдай М. Г. Тіньова економіка як джерело незаконних доходів [Електронний ресурс] / М. Г. Гайдай, М. Ю. Семененко // Наукові праці НДФІ. - 2011.-Вип.3.-С.14-25. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npndfi_2011_3_3.pdf

30. Харазішвілі Ю. М. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності [Електронний ресурс] / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль, І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка. - 2013. - № 2. - С. 193-202. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dse_2013_2_20.pdf

31. Юрчик Г. Механізм державного регулювання національного ринку праці в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Г. Юрчик // Україна: аспекти праці. - 2014. - № 3. - С. 11-20. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uap_2014_3_4.pdf

32. Офіційний сайт Державного комітету статистики. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

33. Офіційний сайт міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.me.gov.ua.

34. Лейфура М. В. Основні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Лейфура. // Економіка. Управління. Інновації. - 2013. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_46.pdf

35. Рейкін В. Системні характеристики тіньової економіки та її компонентів / В.Рейкін // Галицький економічний вісник. - Тернопіль : ТНТУ, 2014. - Том 45. - № 2. - С. 67-73.

36. Клименко С. П. Оцінювання тіньової економіки в Україні: проблеми та шляхи / С. П. Клименко // Ефективність державного управління. - 2014. - № 40. - С. 495-501.

37. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. - К.: НІСД, 2011. - 96 с.

38. Юрчик І. Б. Аналіз сучасного стану ринку праці в Україні [Електронний ресурс] / І. Б. Юрчик // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2015. - № 1. - С. 178-182. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vzhdtu_econ_2015_1_27.pdf

39. Юрчик І. І. Ринок праці як чинник розвитку економіки України [Електронний ресурс] / І. І. Юрчик // Науковий вісник НЛТУ України. - 2014. - Вип. 24.6. - С. 325-330. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvnltu_2014_24.6_52.pdf

40. Аналітична доповідь Міжнародного центру перспективних досліджень "Детінізація особистих доходів в Україні". [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBsQFjAAahUKEwiQwsOMpdLIAhVnp3IKHb-VAv0&url=http%3A%2F%2Fold.icps.com.ua%2Ffiles%2Farticles%2F35%2F56%2FLegal_green.doc&usg=AFQjCNF9g72gZ81mnSi48damPAB5cOuaaw&bvm=bv.105454873,d.bGQ

41. Шарікова О. В. Податкова політика як фактор легалізації "тіньової" заробітної плати [Електронний ресурс] / О. В. Шарікова // Економіка та держава. - 2010. - № 6. - С. 49-52. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/j->

pdf/ecde_2010_6_16.pdf

42. Помулева В. Соціальна ефективність податкових пільг в оподаткуванні доходів фізичних осіб // Інноваційна економіка. - 2014. - № 3. - С. 223-227.

43. Славкова А. Оптимізація податкового навантаження та пільгове оподаткування в контексті зміцнення фіскального значення податку на доходи фізичних осіб // Фінанси, облік і аудит. - 2012. - Вип. 20. - С. 156-174.

44. Сомова В. Аналіз рівномірності розподілу податкового навантаження на фізичних осіб // Бізнес Інформ. - 2014. - № 7. - С. 284-288.

45. Міненко В.Л. Реформування пенсійного забезпечення як чинник підвищення рівня зайнятості та розвитку ринку праці в Україні // Економіка і держава. - 2007. - №3. - С. 71-73.

46. Кір'ян Т. М. Нагальні проблеми щодо подолання "тіньової" економіки / Т. М. Кір'ян, М. С. Шаповал // Вісник економічної науки України. - 2014. - № 3. - С. 32-36.

47. Бондалетова Т.О., Борецька О.В. Детінізація ринку праці як один із шляхів наповнення бюджету пенсійного фонду України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://intkonf.org/bondaletova-to-boretska-ov-detinizatsiya-rinku-pratsi-yak-odin-iz-shlyahiv-napovnennya-byudzhetu-pensiynogo-fondu-ukrayini/>

48. Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання : монографія. – Полтава. : Дивосвіт, 2014. - С. 148.

49. Топорівський І., Ковалевич Д.А. Особливості тіньового сегменту ринку праці в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.reu.chtei-knteu.cv.ua/?p=919>